

ՇՎԷՅՑԱՐԱԿԱՆ ԳԻՒՂԸ

VII

Որեւէ երկրի քաղաքակրթութեան աստիճանը չափ չափեր ունի, սիրելիս, բայց ըստ իս լաւագոյն չափը պոստային կանոնաւոր հաղորդակցութիւնն է։ Այն բոլորից յետոյ, ինչ եւ առիթ ունեցայ քեզ գրելու Շվէյցարիայի և մասնաւորապէս այս երկրի գիւղական կարգերի մասին, կարծում եմ, այլ եւ քեզ չեմ զարմացնի, եթէ անեմ, որ պոստային կազմակերպութիւնն այստեղ օրինակելի է։ Ո՛չ միայն շվէյցարական քաղաքներում, այլ հեռաւոր գիւղերում պոստային գործն այնպէս է դրուած, որ նա կարող է եւրոպական չափ քաղաքակրթ երկրների համար օրինակելի համարուել։ Շրջիւր Շվէյցարիայում որքան կամենաս, անցիւր դէպի Ժիւրա լեռնաշղթան, դարձիւր դէպի Ալպերը, ներս թաղուիւր խուլ լեռների ձորերում, ապրիւր թէկուզ հովիւների մենաւոր խուղերում (chalet), գնաւ ամենահեռաւոր գիւղերը, լեռնային լճերի ափերում թափառիւր օրերով, օտար լինես, թէ տեղացի, այդ միևնոյն է, եթէ դու կամենաս, քո նամակները քեզ կը հետեւեն քաջ առ քաջ ամեն տեղ։ Այս հանդամանքը ինձ, արևելքի կարգերի դառնութիւնը ճաշակածիս՝ այնպէս է գրաւում այստեղ, որ եւ մի առանձին հաճոյք եմ զգում՝ այստեղի հեռաւոր գիւղերում ստանալ հայրենիքիցս եկած նամակները, որոնք չափ անգամ ամբողջապէս ծածկուած են լինում գրութեամբ և ջնջուած հասցէներով, իսկական նշան, թէ նամակը չափ է թափառել, թէ բազմաթիւ թղթատարներ ձեռքէ ձեռք են անցրել՝ գտնելու տիրոջը, որը թափառում է շվէյցարական լեռներում ու գիւղերում։

Գիւղական պոստը Շվէյցարիայում, դա բոլոր օտարականների, տուրիստների հիացմունքի առարկան է եղել։ Ապիտակ

խճուղին գալարուում է կանաչ լեռնալանջի վրայով, իջնում է գէպի ձորակը, կորչում է խույ անտառների մէջ, յայտնւում է լեռան կատարին, կրկին ծածկւում է ձորերի մէջ, և այդ ճանապարհով անցնում է երկձի կառքը հնչիւն զանգակներով: Նրա վրայ մի մարդ է նստած, մի հատիկ մարդ՝ կառապանը. կառուցուկէ գլխարկը գլխին և կապոյտ մահուդէ բլուզով, եթէ զով է, և սպիտակ քաթանէ չապկով, եթէ ամառ է. լահա գիւղական պոստը բերող կառքը: Նա չըջապատուած չէ ձիաւոր պահակներով, նոյն իսկ մի հատիկ մարդը վրան ուրիշ գէնք չ'ունի, բացի իր ձեռքի մտրակից, բայց այդ նրա փոյթը չէ, ճանապարհները բոլորովին ապահով են անգամ ուշ գիշերով, վատ եղանակներին: Փոքրիկ զանգակների ձայնը հնչւում է լեռների և անտառների լուծեան մէջ, տարածւում է հեռու ու հեռու, այդքանը բոլորովին բաւական է, որ ամենքն իմանան, թէ այդ մենաւոր կառքով անցնում է Շվէյցարիայի պատիւը. փոքրիկ Դաշնակցութեան մեծ հովանու տակ դա մի սրբութիւն է, և նրան գիպչելը ոճիրներից մեծագոյնն է: Եթէ հեռուից պոստի հովանին նրա զանգակների ձայնն է, մօտիկից էլ Դաշնակցութեան նշանը, այն փոքրիկ անշուք, կարմիր խաչն է, որ փայլում է կառքի կողքին որպէս նուիրական կնիք դրուած անհատների գաղտնիքի, կապոյցների մէջ գտնուող նամակների և այլ ծանրոցների վրայ:

Օրուայ որոշ ժամերին այդ փոքրիկ սիրուն կառքը այն կարճահասակ ու չիկահեր մարդու հետ անցնում է մեծ ճանապարհով, կանգ է առնում մի քանի րոպէ այս կամ այն գիւղում, տալիս է ինչոր կապոյցներ, ընդունում է նորերը և կրկին շարժւում է առաջ: Մի պահ ընդհատուած զանգակների ձայնը կրկին հնչւում է, և պոստային կառքը Դաշնակցութեան խաչի հովանու տակ գնում է գէպի այլ լեռներ, գէպի այլ գիւղեր: Նա գալիս է մեծ քաղաքներից գիւղական աղգաբնակութեանը պատմելու, թէ ինչ է կատարւում հեռաւոր անկիւններում, ինչ են մտածում, գործում մարդիկ օտար աշխարհներում, ինչ է անցնում դառնում չվէյցարական այլ կանտոններում, այլ գիւղերում, այլ լեռներում: Եւ մի անհրաժեշտ պահանջ է չվէյցարական գիւղացու համար իմանալ այս բոլորը, ահա թէ ինչու այնքան սիրելի է նրա համար կառքը իր զանգի քաղցր հնչիւններով, այնպէս ցանկալի հիւր է ամեն տեղ և՛ այն կառապանը, աշխարհի բանրեբը: Այն գիւղում, ուր ես ապրում եմ, սիրելիս, օրական երեք անգամ պոստային ցրիչը, մի նիհար, երկարահասակ աղջիկ թղթերով լեցուն կաշուէ

պարկը կախած ուսից՝ հանդարտ անցնում է գիւղի փողոցներով, մտնում է տները, բաժանում է լրագրերն ու նամակները, ապա դուրս է գալիս գիւղից և գնում է դէպի հեռաւոր խրճիթները. դաշտերում իմ սովորական զբօսանքների ժամանակ ես յաճախ եմ հանդիպում այդ թղթատար աղջկան, թեթեալ քայլ և լուրջ, իր կատարած գեղեցիկ գերի բոլոր գիտակցութեամբ նա անցնում է դաշտերով մեն մենակ, ծածկւում է այս ձորակում, այն բլրի ետեւը, այս անտառակում, ուր մի հատիկ, մենաւոր խրճիթ կայ, որ ստանալու մի բան ունի։ Նայում եմ այդ աղջկան, և պատկառանքով է լցւում սիրտս դէպի այդ նիհար, փխրուն արարածը, որ ներկայանում է իմ աչքին որպէս քաղաքակրթութեան կենդանի խորհրդանշան։ Կաշուէ այն փոքրիկ պարկը, թղթերի այն կոյսը, դա ամբողջ աշխարհի մարդկութեան միացն ու հոգին է։ Համամարդկային մեծ բնութանքի ցան ու ցրիւ անդամների մէջ այդ փոքրիկ աղջիկը ինձ ներկայանում է որպէս մի գիւթական օղակ, որ այս հեռաւոր ձորերում, լեռներում, անտառներում ապրողներին կապում է այնքան աշխարհների, այնքան ազգերի, այնքան ծանօթների և անծանօթների հետ։ Այսպէս է միշտ, սիրելիս, աշխարհի բազմը անօրինող հզօր ֆակտորների կողքին շատ անգամ մի թոյլ, մի փոքրիկ արարած հրաշքներ է գործում լուսութեան ու անյայտութեան մէջ. այս փոքրիկ աղջիկը, որ վազվզում է դաշտերում խորհրդաւոր կապոյն ուսին, ըստ իս մի այնպիսի երևոյթ է, որի բացատրութիւնը կ'ընդգրկէ քաղաքակրթութեան ամբողջութիւնը։

Եւ դա շատ հասկանալի է, սիրելիս, որպէսզի մի երկրում նրա գիւղական աղգաբնակութեան մէջ անգամ պոստը դառնայ անխուսափելի անհրաժեշտութիւն, որպէսզի հնարաւոր դառնայ, որ մի այսպիսի աղջիկ մենակ ու անպաշտպան, ծրարները չալակած վազվզի լեռներում, հարկաւոր է ոչ թէ տարիների՝ այլ դարերի քաղաքակրթութիւն անցած լինել։ Ահա թէ ինչու ասում եմ, որ այդ երևոյթի բացատրութիւնը քաղաքակրթութեան ամբողջ պատմութիւնն է։

Իմ առաջին այցելութիւնը չվէյցարական գիւղական պոստատանը ես երբէք չեմ մոռանայ։ Քիչ անգամ քաղաքակրթական այնպիսի հետաքրքիր, այնքան խոշոր երևոյթ, որպէս պոստն է, կարող է այն աստիճան գեղջուկ, պարզ բնաւորութիւն ըստանալ, ինչպէս այդ պատահել է Շվէյցարիայում։ Բոլոր այն նոր պաշտօնական ձևականութիւնները, որոնք խորթ են օրէնքների ոգուն³ և արդիւնք սոսկ տառակերութեան, որոնք սակայն այնպէս խեղդում են ամեն մի կենդանի գործ՝ անվերջ, անօգուտ արգելքներ յարուցանելով կեանքի յառաջադիմող հո-

սանքի դէմ, այստեղ ջնջուած են իսպառ, և մնացել է ինքը գործը, նրա իրական պաշտամունքը հասարակական բարիքի և քաղաքակրթութեան համար:

Ասածիս իբրև անհերքելի ապացոյց ես կը նկարագրեմ տեսածս պոստատունը գիւղում: Փոքրիկ երեխան ինձ ցոյց է տալիս մի սովորական տուն, ինչպէս շինում են չվէյցարական գիւղական տները: Արտաքուստ ոչինչ չը կայ, որ վկայէ, թէ առաջը մի հասարակական հաստատութիւն է, բացի պատին կպցրած կապոյտ պոստարկղից:

Բաց բակում մի փոքրիկ քարէ աւաղան կայ, ուր ջուրը թափւում է մի ծորակից: Աւաղանի մօտ արեկող արած թաւալում է մի սիրուն կատու: Նրանից քիչ հեռու մի տարիքաւոր ու յոգնած տեւքով կին լուացք է անում:

Ես մօտենում եմ և կանգ առնում մտածելով վարանոտ:

— Պարոնը երեւի պոստատունն է հարցնում, ասում է լուացք անող կինը ինձ նայելով:

— Այո, տիկէն, բարի եղէք, խնդրեմ ինձ ցոյց տալ:

— Համեցէք, հետեցէք ինձ:

Բարի կինը թողնում է լուացքը, ձեռներն շտապով սրբում է գոգնոցով և առաջ անցնում: Ես հետեւում եմ, ներս ենք մտնում մի փոքրիկ նրբանցք, այնտեղ լալիս է մի փոքրիկ երեխայ. իմ ուղեկցուէին նրան հանգստացնում է և ձեռքից բռնած գնում՝ ինձ պատուիրելով սպասել. մի վայրկեան յետոյ եմ առջևի պատի վրայ բացւում է փոքրիկ դռնակը, և ես նայում եմ, պոստատունն է, և լուացարար կինը պոստի կառավարիչն է:

Նայում եմ, մի հատիկ փոքրիկ սենեակ է, մի սեղան, վրան մարկաններ, ծրարներ, թղթեր, նրա առաջ մի տաբուրետ, որի հետ խաղում է նոյն երեխան, մերթ ընդ մերթ նայելով մօրը, որ ընդունում է իմ նամակը: Մօտիկ չէնքից, որ մի գոմ է, լսում է կովի բառաչը, կինը մի վայրկեան կանգ է առնում և կանչում է մէկին, և ինքը դուրս գնում. մի գուռ է բացւում խորքում, յայտնւում է մի ջահիլ աղջիկ, նա իր բանը գիտէ, անխօս մօտենում է սեղանին, շարունակում է մօր սկսածը:

Զըրընդ, զըրընդ... դըսում կանգ է առնում պոստային կառքը, աղջիկն աճապարելով դուրս է գալիս ընդ առաջ. կառապանը, որ միեւնոյն ժամանակ պոստային պաշտօնեան է, բարձրաձայն և ուրախ չեչտով բարեւում է աղջկան, առողջութիւնն է հարցնում, մի քանի կօմպլիմենտներ ասում, երկուսով էլ բացսիրտ ծիծաղում են:

Ապա հանդարտութեամբ կատարւում է կապոյցների փո-

խանակութիւնը, կառքը հեռանում է գէպի ուրիշ գիւղեր, իսկ աղջիկը սկսում է բանալ նոր կապուցները և կարգաւորել: Ես հետևում եմ այդ տեսարանին մի այնպիսի բաց հետաքրքրութեամբ և ուշադրութեամբ, որ քիչ է մնում զարմանք չարժի: Եւ ճշմարիտ ևս զարմացած եմ այս բոլորի վրայ, իսկ նրանք զարմանում են երևի իմ զարմանքի վրայ:

Սակայն պէտք է կարծել, թէ գիւղական բոլոր պոստատներն այս աստիճան անշուք են, աւելի շուտ սա մի բացառութիւն է, գուցէ և ժամանակաւոր. եթէ ևս նկարագրեցի այն, միայն կարգերի գեղջուկ պարզութիւնը ցոյց տալու համար էր և ոչ եթէ չէնքի մասին գաղափար տալու: Ընդհակառակը ամենալաւ չէնքերը շիջցարական թէ քաղաքներում և թէ գիւղերում պոստատներն են և կրթական հաստատութիւնները: Գիւղերում իւրաքանչիւր դպրոցական մեծ ու չքեղ չէնքի մի մասը յատկացւում է պոստին: Այսպիսով գիւղական ուսուցիչը և պոստային միակ պաշտօնեան մի գրաւիչ զուգադիպութեամբ աշխատում են միեւնոյն շինութեան մէջ, միեւնոյն յարկի տակ, որպէս թէ զոյգ ամուսնի միեւնոյն քաղաքակրթական մեծ գործի:

Ուշադրաւ մի երևոյթ եւ. գիւղերում պոստային պաշտօնէութիւնն ասես մի որեւէ ընտանիքի սեփականութիւն լինի: Եթէ ընտանիքի տէրը կարգուած պաշտօնեայ է, ապա միւս անդամները նոյն պաշտօնի նեղութիւնները նրա հետ կիսում են հաւասար չափով, նրա պարտքը կատարում են փոխառփոխ: Երբեմն պոստատանը կաբելի է տեսնել մի տղամարդ սպիտակ կտուէ չապկով, մի ժամ յետոյ ձեզ կ'ընդունի նրա կիներ, յետոյ տղան, վերջիվերջոյ նաև աղջիկը, նայելով թէ ով է ազատ և ով է զբաղուած: Եւ այս բոլորը կատարւում է ամենաքննական եղանակով, ոչ ոքի համար սա տարօրինակ չէ, ոչ ոք այս հանգամանքը օրէնքի դէմ չէ համարում, տառակերութիւնն այնտեղ անձանօթ է:

Շատ անգամ էլ պոստ ատացողը, կարգադրողը հայրը կամ մայրն է լինում, իսկ ցրիչը, հեռաւոր խրճիթների և ձորերի նամակատարը նրանց փոքրիկ տղան կամ աղջիկն է: Սհա թէ ինչու պոստային գործն ինչպէս ասացի իւրաքանչիւր գիւղում դառնում է մի հատ ընտանիքի սեփականութիւն:

Եւ զարմանալին այն է, որ այս աստիճան նահապետական, պարզ կարգերի մէջ, ուր մեծաւորի հսկողութիւն ու խնամքութիւն չը կայ, ուր ահաւոր վերաքննիչը մերկի պէս չէ գալիս անցնում, այնուամենայնիւ ոչ մի անկարգութիւն, ոչ մի զեղծում, ոչ մի անկանոնութիւն ընդհանուր գործադրութեան մէջ: Ոչ ոք առիթ չի ունենայ բողոքելու, թէ իր նամակը կորաւ, թէ

լրագիրը ժամանակին չը հասաւ, ոչ որ ստիպուած չի լինի դրնայ պոստից իր լրագիրը կամ նամակն ստանալու: Շոգ թէ ցուրտ, անձրև թէ պարզ եղանակներին միևնոյն ցրիչը որոշ ժամերին իր կապողը չալակած՝ անցնում է դռնէ դուռ, ձորից ձոր՝ դաշտից դաշտ, իր պարտքը կատարելու: Փոքրիկ Դաշնակցութեան ադնիւ պաշտօնեաներ, որոնք խաւարի ու լոռութեան մէջ հաւատարիմ իրանց երկրի մեծ աւանդութիւններին, ամենափոքր գործի մէջ անգամ իրանց հայրենիքի փառքին են ծառայում անխաղախ ու չիտակ ընթացքով:

Ձը մոռանամ աւելացնել, որ պոստի հետ միասին իւրաքանչիւր գիւղում հնարաւոր է նաև հեռագիր ստանալ: Իսկապէս չատ անգամ բուն հեռագրատուն չը կայ, բայց գիւղը միացած է մօտակայ երկաթուղային կայարանի հետ հեռախօսով, հեռագիրն ստացւում այդ կայարանում և այնտեղից հեռախօսով յայտնւում է գիւղական պոստին, և ահա հեռագիրը պատրաստ է: Այս սխտեմով համարեա իւրաքանչիւր գիւղից կարելի է հեռագրել աշխարհի որ ծայրը կամենաք: Այսպէս է միայն փոքրիկ, աննշան գիւղերում, բայց մեծ գիւղերը ուղղակի հեռագրաւարով են միացած մեծ կենտրոնների հետ:

Նամակիս սկզբում ես ասացի, որ ըստ իս քաղաքակրթութեան լաւագոյն չափը պոստային կանոնաւոր հաղորդակցութիւնն է որեւէ երկրում: Դրա ամենափայլուն ապացոյցը դարձեալ Շվեյցարիան է: Եթէ այս երկրի գիւղական աղղաբնակութիւնը օրական երեք անգամ պոստ է ստանում, այդ այն պարզ պատճառով է, որ նա կարիք ունի, որ նրա համար դա՛ դարձել է կենսական պահանջ:

Ձրի և պարտագիր տարրական ուսումը Շվեյցարիայի գիւղական աղղաբնակութեան մտաւոր աստիճանն արդէն այնքան է բարձրացրել, և ճաշակն այնպէս զարգացրել է, որ քաղաքակրթութեամբ մարդուն յատուկ մի չարք մտաւոր պահանջներ՝ ինչպէս օրինակ ընթերցանութիւնն է՝ և նրան անբաժան լա՛ն հետաքրքրութիւնը օտար աշխարհների կեանքով, նրա համար դարձել են կենսական խնդիրներ: Մի կողմ թողնելով ընդհանրապէս գործնական կեանքին վերաբերեալ անհրաժեշտ թղթակցութիւնները՝ շվեյցարական գիւղացին նաև լրագրի այնպիսի պահանջ ունի, որ ամենօրեայ պոստը դարձել է նրա համար անխուսափելի:

Երեկ պոստատուն մտայ իմանալու համար, թէ քանի թերթ է ստացւում այս փոքրիկ գիւղում: Ուր հաղիւ 20—30 ընտանիք են ապրում: Եւ ինչ, կարող ես երեակայել իմ դարմանքը, երբ պոստային պաշտօնեան ամենասովորական եղանա-

կով ինձ հաղորդեց, որ Պիդուում ստացւում են 52 օրինակ զանազան թերթեր և ամսագրեր։ Ուրիշ խօսքով տուն չը կայ, որ մի՛ երբեմն նաև երկու թերթ չը ստանայ։ Ես ճանաչում եմ զբրանցից մի քանիսը։ Ամենից տարածուածը, մասնաւորապէս Վօ Կանտօնում, Լօզանում հրատարակուող «Feuille d'avis»-ն է, մի սովորական յայտարարութեան թերթ, ինչպէս այդ ցոյց է տալիս վերնագիրը, բայց այնքան բազմակողմանի բովանդակութեամբ, որ բոլորովին բնական է մի գիւղական ազգաբնակչութեան հետաքրքրութեանը բաւականութիւն տալու։ Նա ամեն օր ունի քաղաքական հեռագրեր աշխարհի բոլոր ծայրերից, քաղաքական լուրեր, քաղուածքների օտար թերթերից, չվէյցարական ներքին, անտեսական, հասարակական, քաղաքական կեանքին վերաբերեալ յօդուածներ ու լուրեր, կառավարչական հաղորդագրութիւններ, երկրի օրէնսդրութեան վերաբերեալ մանրամասն տեղեկութիւններ, թեթև ընթերցանի վէպիկներ և բազմաթիւ ու բազմատեսակ յայտարարութիւններ։ Ի պատիւ Շվէյցարիայի պէտք է ասել, որ այսպիսի թերթերի տուած բարոյական-մտաւոր անունդն էլ խիստ առողջ է, և չվէյցարական մամուլը ժողովրդի սիրտը և միտքը չէ թունաւորում, հասարակական քաղաքական խնդիրների վերաբերմամբ թիրքիմացութիւններ չէ տարածում, չէ ստում, չէ խաբում։ Ահա թէ ինչու չվէյցարական գիւղացին ճշտիւ գիտէ այն ամենը, ինչ կատարւում է թէ իր երկրում և թէ իր երկրից դուրս աշխարհի բոլոր ծայրերում, և գիտէ մանրամասնաբար, ապրում է ոչ միայն իր հայրենիքի, այլև համամարդկային հայրենիքի մեծ կեանքով, մեծ ցաւերով ու ուրախութիւններով։ Ես երբեք չեմ կարող մոռանալ մի դէպք, որին ականատես եղայ չվէյցարական գիւղում, և որ խորապէս յուզեց ինձ։ Ամրան սկզբին հեռաւոր գիւղում յարմար պանսիօն փնտռելով կանգ առայ մի գիւղացու տան առաջ։ Տանտիկինը, որից տեղեկութիւններ էի խնդրում, հետաքրքրուեց իմ ազգութեամբ, ևս մի փոքր չփութում մնայի՝ հաստատ համոզուած, որ այս գեղջկուհին այս խուլ լեռներում հայ անունը լսած չը պիտի լինի, և հետևապէս հարկաւոր է երկար բարակ քցատորել, թէ ի՞նչ ասել է հայ, սա մի հանգամանք էր, որ շատ էլ չէր չոյում իմ ազգային հպարտութիւնը։

— Հայ եմ, ասացի վարանոտ եղանակով։

— Ի՞նչ էք ասում, հայ էք, հայ. խեղճ հայեր, դժբաղդ ժողովուրդ, սուլթանը ձեզ ինչպէս կոտորեց, ախ, Տէր Աստուած, դու ինչու թող տուիր, խեղճ հայեր... և բարի կ'ինք սկսեց հեկեկալ և աչքերը սրբել դողնոցով։ Պարզուեց, որ նա հայոց հար-

յի վերջին տարիներին ամբողջ պատմութիւնը գիտէ իր փոքրիկ թերթից, որ կարգում է երեկոները իր երեխաների հետ, և ինչ ասել կ'ուզի, փոքրիկ երեխաներն էլ գիտեն շատ բան այն քրքրատունեայ գոթազգ ժողովրդի մասին, որին թիւրքերը կոտորում են հետաւոր արեւելքում։ Այս երեւոյթը մենակ Վօ կանտոնում չէ, այլ ամբողջ Շվէյցարիայում նոյնն է, ամենքը կարգացել են, ամենքը գիտեն, և նրանց շիտակ, մաքուր մամուլը ոչինչ չէ թաղցրել, ոչինչ չէ կեղծել։ Թիւրքական ոսկիներն այստեղ ոչինչ չէին կարող անել, սրանց բարոյական մաքրութիւնը մի ժայռ է, որի վրայ կը խորտակուի գայթակղութեան ամեն մի նողկալի փորձ։ Ակամայ միտս ընկաւ Ֆրանսիական *Le petit journal*-ը, որը նոյնպէս մի շատ տարածուած պատկերազարդ թերթ է ամբողջ Ֆրանսիայում։ Հայկական սարսափների ժամանակ այս թերթի «ազնիւ» խմբագիրներն իրանց ընթերցողներին ուղարկեցին պատկերներ, որոնք ցոյց էին տալիս, թէ ինչպէս հայերը աւերում են թիւրքական մզկիթները և կոտորում են «խեղճ» թիւրքերին։ Ապականուած մամուլի վարիչները աշխարհի մեծագոյն ոճրագործներն են։

Յ'գրութիւն!

Ընկերդ՝ ԿՈՒՐԲԱԹ-ՀԱՐՈՒՆ